

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Politikaelméleti Doktori Iskola

GÁJER László

A katolikus gondolkodás és a 19. századi brit politikai liberalizmus összeegyeztetésére tett kísérlet Lord Acton írásaiban

Doktori (PhD) értekezés tézisei

2020.

Témavezető: HÖRCHER Ferenc

1. A kutatás előzményei, problémafelvetés

Ebben a kutatásban a klasszikus politikai liberalizmus és a római katolikus gondolkodás találkozási pontjait szerettem volna alaposabban megvizsgálni. Munkám kezdetén olyan szerzőket kerestem, akik mindkét gondolatkörhöz kötődtek, és szívükön viselték a liberalizmus és a katolicizmus megbékítésének ügyét. Mivel a témát az eredeténél próbáltam feltárni, jónak láttam a 19. században megvizsgálni azt. Ezeket a szempontokat figyelembe véve idővel Tocqueville és Acton nézeteit kezdtem alaposabban tanulmányozni. Végül John Acton (1834-1902) munkásságát választottam vizsgálódásom tárgyául, mert őt olvasva az volt a benyomásom, hogy a korban nehéz lenne más olyan szerzőt találni, akinek az életművén jobban érződik a politikai liberalizmus és a római katolikus meggyőződés melletti együttes szilárd elköteleződés. Személyisége hordozott valamiféle következetesen morális, és emiatt nem egyszer görcsös vonást. A megismert igazsághoz való becsületes ragaszkodás nem engedte számára, hogy a szabadság, a személy és a lelkiismeret fogalma körül összpontosuló katolikus meggyőződés, illetve a politikai hatalom korlátozását kívánó és a politikai szabadság minden kockázatát felvállaló liberális erkölcsi állásfoglalás következtetéseiből akárcsak keveset is feláldozzon a kompromisszumok oltárán. Ez a jellem tette Actont olyan gondolkodóvá, aki a katolikusok számára túl liberális, a liberálisok számára pedig túlzottan is katolikus volt, de ez a jellem kötelezte őt arra is, hogy ezt a megosztottságot és meg nem értettséget szigorú következetességgel vállalja fel.

A Politikaelméleti Doktori Iskola hallgatójaként nem teológiai és nem is filozófiai kérdésekkel szerettem volna foglalkozni, hanem elsősorban politikai problémákkal. Acton életművében ez különösen is a politikai szabadság mibenlétének kérdését, illetve a politikai hatalom javasolt korlátozásának vizsgálatát jelenti.

Lord Acton angol katolikus főnemes volt. Családjának gyökerei Dél-Itáliába és Bajorországba nyúlnak vissza, a katolikus hit pedig már a 18. században megjelent az angol családban. Acton főleg nevelőapja, Lord Granville hatására közel került a Whig Párthoz, melynek színeiben idővel kevésbé eredményes politikai szerepet is vállalt. Fiatalon Münchenbe ment, ahol a katolikus pap – az I. Vatikáni Zsinat (1869-70) után a Katolikus Egyházat elhagyó – Ignaz von Döllinger tanítványa, majd barátja lett. Döllingerrel részt vett a pápai tévedhetetlenség körül fellángoló egyházi vitákban, majd hazatérve a Kontinensről az ebből fakadó anyagi nehézségeket is vállalva életét a történeti vizsgálódásnak szentelte. Kidolgozta a politikai szabadság történetét, jóllehet egységes monográfiát a témáról sosem írt. Végül 1895-ben Cambridge-i Egyetemen az újkori történelem *regius* professzora lett, tudós hivatását azon

az egyetemen fejezve be, amely őt fiatalon éppen a katolikus hite miatt utasította el. Életműve tág horizonton, a történelem, a politikaelmélet, a katolikus teológia és nem egyszer a filozófia szempontjait egyszerre érvényesítve érvelt amellett, hogy a politikai szabadság megóvása elengedhetetlen előfeltétele a személyes, szabad lelkiismereti döntésnek az emberben. Ez pedig Acton számára egyet jelentett a politikai hatalom korlátozásának igényével éppen ezen szabadság érdekében.

2. A kutatás módszertana

Munkámban a politikai eszmetörténet diszciplináris keretei között szerettem volna megvizsgálni Lord Acton történetírói munkásságát és politikai gondolkodását, arra a kérdésre keresve a választ, hogy hogyan és milyen sikerrel, illetve milyen áron próbálta összeegyeztetni a katolikus tanítást a 19. századi brit liberális politikai gondolkodással.

Acton több volt, mint képzett tudós. Kutatásait eszmék és elkötelezettségek határozták meg, melyek mögött finoman kitapinthatók bizonyos hatások. Szerettem volna életművét úgy bemutatni, hogy miközben ismertetem a legfontosabb eszméit, egyben feltárom azok eredetét, illetve az azok mögött meghúzódó hatásokat is. Anélkül, hogy a módszertani kérdések nagy vitáit érinteni akartam volna, a cambridge-i politikaelmélet, illetve a szellemtörténetből kibontakozó eszme- és fogalomtörténet módszerét próbáltam követni, törekvésem leginkább ezen irányzatok felől értelmezhető. Míg a leginkább John Pocock, Quentin Skinner és John Dunn nevével fémjelzett cambridge-i politikai eszmetörténet az értelmezés diakrón jellegét előtérbe helyezve arra törekedett, hogy „bemutassa a szövegeket úgy, ahogyan az általuk hordozott jelentés a szerző vagy a kortárs olvasó előtt megjelenik”¹, addig a fogalomtörténeti módszer a fogalom- és a társadalomtörténet adta szempontok lehető legszélesebb figyelembe vételével – inkább szinkrón módszerrel – akarta rekonstruálni „azokat a megfelelő nyelvi mozgásokat... amelyekben a történelmi tapasztalatok és remények megfogalmazódtak”².

Munkám magyar nyelven született és elsősorban a politikai gondolkodással foglalkozó magyar célközönségnek szántam. A dolgozat szerkezetének kialakításakor gyakran a nagy

¹ POCOCK, John, *Languages and their Implications*, in Uő, *Politics, Language and Time: Essay on Political Thought and History*, University of Chicago Press, Chicago 1989, 6.

² KOSELLECK, Reinhart, *Preussen zwischen Reform und Revolution. Allgemeines Landrecht, Verwaltung und soziale Bewegung von 1791 bis 1848*, Klett-Cotta in Deutscher Taschenbuch Verlag, München 1989, 17. Vö. HAMPSHER-MONK, Iain, *Bezsédaktusok, politikai nyelvek vagy fogalomtörténet?* in Molnár Attila Károly – Nagy Ágoston – Papp Milán, (szerk.) *Fogalomtörténet Kosselleck után. A politikai nyelv kutatásának kortárs módszertana és gyakorlata*, Nemzeti Köszolgálati Egyetem – Molnár Tamás Kutatóközpont, Budapest 2016, 46-47.

idegen nyelvű monográfiák szerkezetét követtem. A feldolgozott életművet pedig nem szerettem volna aktualizálni, illetve aktuális társadalmi és politikai viták keretében elhelyezni.

3. Új eredmények

1. A legfontosabb célkitűzésem az volt, hogy magyar nyelven mutassam be Acton életművét, különös tekintettel a politikai szabadság értelmezésére, lehetőség szerint reagálva a főként angol nyelvű szakirodalom felvetéseire és az uralkodó értelmezési irányokra is.
2. Acton értékrendjében fontosnak tartottam a liberalizmus melletti állásfoglalását. Álláspontja elsőként politikaelméleti szempontból jelentős. Az volt a célom, hogy megmutassam, milyen izgalmas elegye Acton pozíciója az antik és a katolikus politikai gondolkodási hagyomány általa feldolgozott kánonjának és a kortárs liberalizmusból nyert belátásainak. Lord Acton életműve és a liberalizmushoz való erkölcsileg következetes ragaszkodása rámutatott arra, hogy milyen értékei vannak a politikai gondolkodás liberális komponensének.

Ugyanakkor Acton whig elköteleződése szinte lehetetlenné tette számára más álláspontok megértését az egyes politikai és társadalmi vitákat kapcsán. Előítéletei megakadályozták őt a liberalizmus hibáinak feltárásában, hiszen a whig eszményt kritikátlanul követendőnek tartotta. Érvelésében mindent a politikai hatalom centralizációjától való távolságtartás igényének rendelt alá. Ez vezette őt olyan nem egyszer furcsa következtetésekhez, mint például Edmund Burke francia forradalomról kialakított álláspontjának bírálata vagy Robert Lee tábornoknak a konföderáció és akár a rabszolgaság védelmében felhozott érveinek elfogadása. Látnunk kell, hogy a politika rá jellemző erkölcsi értelmezése sokszor megakadályozta a politikában szükséges rossz problémájának árnyalt történetírói bemutatását.

3. Nézetei közül a lelkiismereti szabadságnak azt az értelmezését szerettem volna kiemelni, amely lehetségessé teszi az erkölcsi döntéseinket, és amelyért Acton olyan harciasan szállt síkra. A közelmúltban – 2019. december 30-án – elhunyt Gertrude Himmelfarb a 19. századi liberalizmus kiváló szakértőjeként talán a legjobb monográfiát írta Lord Actonról. Sajátosan pesszimista gondolkodónak tartotta őt, melynek okát abban látta, hogy Acton szilárdan hitt a személyes gonosz, de egyben a személyes Isten létében is³. Az első szempont az ember tökéletlenségére vonatkozik, a második viszont a lelkiismeret erejének fontosságára utal. Acton tudta, hogy a tökéletesség hiánya (vagyis a személyes gonoszság) és a politikai szabadság (ami

³ Vö. HIMMELFARB, Gertrude, *Lord Acton. A Study on Conscience and Politics*, ICS Press, San Francisco 1993, 240-41.

a lelkiismeretben hozott döntés helye) kéz a kézben járnak: a személy a hibázás lehetőségének a szabadság miatti megnövekedése ellenére kell, hogy szabad maradjon, hiszen szabadsága személyvoltának és lelkiismeretének végső otthonát jelenti. „Semmi sem csodálatosabb a szabadság művészeténél, ám nincs keményebb dolog a szabadság iskolájánál”⁴ – írta Tocqueville. A szabadság játéktér, a lelkiismeret tere, ahol az ember maga hoz morális döntéseket és ahol nem dönthetnek helyette mások. Ebben a játéktérben valamiképpen tartózkodni kell a végérvényes kijelentésektől, a tökéletesnek hitt megoldásoktól. Tocqueville őszintén vallott erről, amikor azt írta: „Aki magán a szabadságon kívül bármi mást vár a szabadságtól, az szolgaságra született”⁵. Acton így határozta meg a politikai szabadságot:

Szabadságon azt értem, hogy minden embert védeni kell a tekintéllyel, a többséggel, a szokással és a véleménnyel szemben, hogy meg tudja tenni azt, amit saját kötelességének hisz. Az állam kijelölheti a kötelességeket és meghúzhatja a határt jó és rossz között, de csak a saját hatáskörén belül. A jóléthez szükséges alapvető dolgokon túl csak közvetett segítséget nyújthat, hogy felülkerekedjen az élet kísértések ellen vívott nagy harcában a vallás, oktatás, vagy a javak elosztása terén⁶.

Acton életműve azt az individualista megközelítést tükrözi, melyben a szabadságjogok, amelyekért a 19. századi liberálisok küzdöttek a lelkiismeret tág teréhez tartoznak, amelyet nem határozhat meg külső hatalom.

4. Gondolkodásában kiemelkedően hangsúlyos a katolikus gondolkodó szempontja. A francia forradalom után bevetté vált az a nézet, miszerint a katolikusoknak nincs mit kezdenie a liberálisokkal, hiszen azok csak ártottak a Katolikus Egyháznak. Olyan katolikus liberálisok azonban, mint Acton rámutattak arra, hogy a politikai szabadság és a politikai hatalom korlátozása mellett szóló érvelés mélyen keresztény gyökerekkel rendelkezik. Ezért válhatott később olyan megközelítések alapjává, mint a szubszidiaritás elve XI. Piusz pápánál vagy a vallásszabadság eszméje a II. Vatikáni Zsinaton. A Katolikus Egyház politikai értelemben – Carl Schmitt szavaival – *complexio oppositorum*, az ellentétek egybeesése: az egyes politikai gondolkodásmódokkal – beleértve a liberalizmus egyes irányzatait – anélkül tud közösséget vállalni, hogy azzal saját identitását kockára tenné⁷.

⁴ TOCQUEVILLE, Alexis de, *Az amerikai demokrácia*, Európa Kiadó, Budapest 1993, 345.

⁵ TOCQUEVILLE, Alexis de, *A régi rend és a forradalom*, Atlantisz Kiadó, Budapest 1994, 197.

⁶ ACTON, John Edward, *The History of Freedom in Antiquity*, in Fears, J. Rufus, (ed.) *Selected Writings of Lord Acton I.*, Liberty Found, Indianapolis 1985., 7.

⁷ Vö. SCHMITT, Carl, *Römischer Katholizismus und politische Form*, Verlag von Jakob Hegner, Hellenrau 1923, 15.

Ugyanakkor az Acton munkáiból kirajzolódó politikai szabadságesezmény számos ponton érintkezik a katolikus társadalomfelfogással is. „A nagy emberek mindig rossz emberek voltak, amikor a befolyásukat és nem a tekintélyüket érvényesítették”⁸ – írta Acton az anglikán teológusnak, Mandell Creightonnak. Hasonlóan fogalmazott Tocqueville is, amikor Az amerikai demokráciában arról értekezett az amerikai katolikusok helyzete kapcsán, hogy az egyház akkor lesz sikeres egy demokráciában, ha ragaszkodik ahhoz, hogy a tekintélye (*authority*) és nem a hatalma (*power*) által szerezzon magának befolyást. Acton berzenkedett attól az egyháztól, amely – akár a pápai tévedhetetlenség dogmatizálása által – politikai hatalmat szerezve akarná érvényesíteni saját befolyását, és ez a meggyőződése leginkább Lamennais-hez kötötte őt. Várakozással állapította meg, hogy „a katolicizmus ősi kapcsolata a világi hatalmakkal, az állami védnökséggel és a politikai privilégiumokkal szétesőben van egész Európában”⁹.

Megközelítése szerint a hit belső ereje tesz képessé a függetlenség és a politikai szabadság helyes megélésére: „Azok a nemzetek, amelyek nem rendelkeznek a vallás önuralomra (autonómiára) nevelő erejével, készületlenek a szabadságra”¹⁰. Actonnak a politikai hatalom nélküli egyházra vonatkozó elgondolása ugyanakkor egyáltalán nem valószerű, a pápai tévedhetetlenség dogmáját pedig tévesen kötötte az egyház politikai befolyásiszerzési törekvéseihez, alapvetően félreértve azt.

5. Fontosnak tartottam, hogy rámutassak Acton másik a Katolikus Egyházzal kapcsolatos következtetésére, amely szerint a Róma központú nyugati egyház nemzetek feletti jellege miatt alkalmas lehet arra, hogy általában a centralizált politikai hatalom ellensúlyát képezze, még ha önazonosságát tekintve nem is ez a legfontosabb feladata, és még ha nem is mindig sikerült e hivatásának megfelelni. Ez a megközelítés a Katolikus Egyház és az alkotmányosság régi, Acton által gyakran a *Magna Carta*-ig visszavezetett szövetségének szükségességét hangsúlyozza. Ez talán az, amit Bibó István a hatalom erkölcsi átítatódásának, és keresztény ihletettséggű európai társadalomszervező és társadalomszelídítő hatásnak nevezett¹¹. Ugyanakkor Acton elvárása, hogy ti. a Katolikus Egyház a centralizált politikai hatalom egyfajta alkotmányos ellensúlya legyen, politikailag erős egyházat kíván, amely igény mintha ellentétben állna az egyház evilági hatalomtól való távolmaradásának igényével.

⁸ ACTON, John Edward, *Letter to Mandell Creighton April 5, 1887*, in *Selected Writings of Lord Acton II.*, 383.

⁹ ACTON, John Edward, *On the Roman Question*, in *Selected Writings III.*, 356.

¹⁰ ACTON, John Edward, *A forradalom hírnökei*, ford. Horkay Hörcher Ferenc, in Ludassy Mária, (szerk.) *Az angolszász liberalizmus klasszikusai I.*, Atlantisz Kiadó, Budapest 1991, 105.

¹¹ Vö. BIBÓ István, *Az európai társadalomfejlődés értelme*, in *Uő, Válogatott tanulmányok III. 1971–1979*, Magvető Könyvkiadó, Budapest 1986, 24.

John Acton életében csak részben volt elismert gondolkodó. Akadémiai körökben tisztelték hatalmas tudását, Gladstone pedig, aki személyes jóbarátja volt, egyenesen kora legműveltebb embereként ajánlotta őt Viktória királynő figyelmébe. A politika porondján azonban nem volt elfogadott ember. Aktív politikai tevékenysége idején erkölcsi meggyőződései miatt alig volt képes egyensúlyozni a politikai érdekek és kompromisszumok között, ami miatt Lord Granville-től kezdve sokan nem örültek politikai szerepvállalásának. A katolikusok ugyancsak gyanúval tekintettek rá, hiszen elvei eltávolították őt a katolikus gondolkodás főáramától és egy marginális kisebbséghez sodorták. Csendben élt, írásaiban következetesen mélyítve erkölcsi és politikai alapelveit. Talán vallhatott volna önmagáról John Lukács szavaival is: „Boldogan éltem boldogtalan életemet, ami még mindig jobb, mintha boldogtalanul éltem volna boldog életemet”¹².

¹² LUKÁCS, John, *Isten velem*, Európa Könyvkiadó, Budapest 2009, 148.

4. A témában végzett publikációs tevékenységem

- GÁJER László, *A politikai szabadság filozófiájának katolikus megközelítése Lord Acton történelemfilozófiájában*, in *Teológia* LII (2018/3-4.) 113-122.
- GÁJER László, *Lord Acton: a whig történetírás példája*, in *Kommentár* (2018/1) 26-38.
- GÁJER László, *Lord Acton és az I. Vatikáni Zsinat*, in *Kommentár* (2017/1) 116-117.
- GÁJER László, *Lord Acton morális állásfoglalása a pápai hatalomról*, in *ELPIS Filozófiatudományi folyóirat*, X (2017/1) 9-22.
- GÁJER László, *Nationality, National Identity and the Catholic Church in the 19th Century*, in Czakowska, Helena – Kucinski, Mariusz, (ed.) *Człowiek – Tożsamość – Poznanie*, KPSW, Bydgoszcz 2019, 29-33.
- GÁJER László, *19th Century Catholic Thinkers and the Question of Faith (Lamennais, Tocqueville, Acton)*, in Mezei Balázs – Jani Anna, (ed.) *Fides et Ratio im Kontext: Theologische und Philosophische Annäherungen*, megjelenés alatt